

Eşrefoğlu Rûmî Divanında Eski Türkçe İzleri

Emek Üşenmez^a

Özet

Yeryüzünün en büyük dillerinden birisi olan Türkçe, geçmişte olduğu gibi günümüzde de geniş bir coğrafi alanda konuşulmaktadır. Türk dili çeşitli etkenler göz önüne alınarak değişik tasniflere tâbi tutulmuştur. X. ve XII. yüzyıllarda Türkistan bozkırlarında konuşulmuş olan Karahanlı Türkçesi ile XIV. Yüzyıl Anadoluşunda konuşulan Oğuz Türkçesi benzer ses ve şekil özellikleri göstermektedir. Bu yazıda XIV. Yüzyıl Anadolu sahası mutasavvıf şâirlerinden Eşrefoğlu Rûmî'nin şiirlerindeki Karahanlı Türkçesi izleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar sözcükler: Eşrefoğlu Rûmî, Karahanlı Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi

Abstract

Turkish which is one the greatest languages, is spoken in a vast geography. Turkish language is classified by taking notable factors into consideration. There are sound and form similarities between Karahanlı Turkish which was spoken in Turkistan steppe in the 10th and 13th centuries and the old Anatolian Turkish which was spoken in the Anatolian territory in the 14th century. In this article, we tried to real in the poem of Eşref Rumi, who was a sufi poet in the 14th century, his simple speech.

Key words: Eşrefoğlu Rûmî, Turkish Language of the Karahanli, Turkish Language of the Old Anatolian

GİRİŞ

Uzun bir tarihî geçmişe sahip olan Türk milletinin kuşkusuz büyük ve köklü bir dili de vardır. Milletler bugüne kadar dilleri aracılığı ile varlıklarını sürdürebilmişlerdir. Mevcut yazılı belgelerdeki dil mükemmelliği dolayısıyla bazı araştırmacılar Türk dilinin ağır bir gelişme gösterdiğini belirterek dilimizin köklü bir geçmişi olduğunu belirtmektedir.^b Bu durumun, zaman içerisinde, yeni belge ve bilgilerin ortaya çıkmasıyla değişebileceği düşüncesindeyiz. Belgeler ve tarihî kaynaklara göre Türk tarihi, buna bağlı olarak da Türk dilinin mâzisi M.Ö. 3000-2500'lü yıllara kadar götürülmektedir.^c

^a Arş. Gör. Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Kütahya, fahemek@gmail.com

^b R. Rahmeti Arat, "Türk Dilinin İnkişafı", **III. Türk Tarih Kongresi**, Ankara 1948, s.598.

^c İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul 1983, s.48; Bahattin Ögel, **İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi**, Ankara 1984, s.1-28.

Türk dilini sınıflandırma, tasnif etme çalışmaları yerli ve yabancı pek çok bilim adamı tarafından yapılmıştır.^d Tarihî gelişme seyri içerisinde Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesi Türk dili açısından derece önemli iki aşamayı oluşturmaktadır. Eski Türkçe dönemine dâhil edilen Karahanlı Türkçesi^e ve Batı Türkçesinin birinci dönemini oluşturan Eski Anadolu Türkçesinin ilk dönemleri, kelimelerdeki ses, şekil ve anlam özellikleri açısından yakın ilişki içerisinde.^f

EŞREFOĞLU VE TÜRKÇECİLİĞİ

14. yüzyıldan başlayarak günümüze kadar tesirini sürdüren Eşrefoğlu Abdullah Rûmî'nin eserlerinde göze çarpan ilk nokta açık, anlaşılır, pürüzsüz bir Türkçe kullanmasıdır. Rûmî'nin dilinin sadeliği, anlaşılır ve güzel olması pek çok bilim adamı tarafından belirtilmiştir. Hatta daha da ileriye gitmek gerekirse Eşrefoğlu Rûmî bilinçli bir Türkçecidir diyebiliriz. Onun bu yönü bizzat kendi ağzından *Müzekki'n-Nüfûs* adlı eserinde şöyle ifade edilmektedir.

“...Ben dahi bunların arasında uzlet idüp çıkdum ve kendümü gurbete bırakdum ve bu gurbet içinde nice nice nükteler avam dilinden işitdüm ve nice nice tas tas ağular nâdân elinden nûş itdüm ve nice kerreler şefkat gözi ile bu hâlleri tutan karındaşlara nazar eyledüm. Bunların necâtlarına sebep ola diyüp bu kitabı sırf Türkî dilinde cem'eyledüm ki ol kitabın fâidesi âm ola”.^g

Bu ifadeler bize şâirin Türkçe yazma konusunda ne kadar hassas olduğunu göstermektedir. Bir başka deyişle Eşrefoğlu, sanatını halk için icra etmektedir. Sırf halkın selameti ve kurtuluşu için onların anlayacağı bir dille yazdığını açıkça belirtmektedir. Halka bir şeyler anlatma çabasında olan Eşrefoğlu'nun şiirlerinde Karahanlı Türkçesinin izlerinin bulunması gâyet doğaldır. Çünkü bu dönem geçiş devrinin sonlarını oluşturmaktadır. Bu yüzden hem Batı hem de Doğu Türklüğüne ait unsurları yan yana görmek mümkündür. Zâten şâirin yaşadığı yüzyıl Karahanlı Türkçesinin edebî dilde sona erdiği

^d Kaşgarlı Mahmut, R. Rahmeti Arat, Samoyloviç ve Radlof gibi araştırmacılar bunlardan bazılarıdır.

^e Ahmet Bicân Ercilasun, **Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi**, Ankara 2004, s.471.

^f M. Necmettin Hacıeminoğlu, “Yunus'un Türkçesi”, *Atsız Armağanı*, İstanbul 1976, **Yunus Emre İle İlgili Makalelerden Seçmeler**, (Haz. Hüseyin Özbay-Mustafa Tatçı) Ankara 1991, s.150.

^g Asaf Hâlet Çelebi, **Eşrefoğlu Dîvanı**, Ankara 2002, s.54.

dönemlerden çok da uzak sayılmaz. Fakat bunların hepsi temel neden olarak gösterilemez. Bunda şâirin tutumu, dil anlayışı gibi nedenlerde etken olarak gösterilebilir.

Konuya bu açıdan bakıldığında Eşrefoğlu Rûmî iyi bir Yunus Emre takipçisi olsa da kendine özgü söyleyişlerin bulunduğu manzumelerinin sayısı da az değildir. Yunus'un şiirlerinin ve güzel Türkçesinin tesiri bilim âleminin malumudur.

Eşrefoğlu Rûmî'nin yaşadığı yüzyılda Eski Anadolu Türkçesi hakimiyetini göstermektedir. Bu devir Batı Türkçesinin ilk kolunu oluşturduğu için dönemin eserlerindeki dil özellikleri Karahanlı Türkçesi ile benzerlikler göstermektedir. Yunus Emre, Âşık Paşa, Eşrefoğlu Rûmî gibi ediplerin eserleri hem içerik hem de dil yönü ile son derece önemli bir konuma sahiptir.

Türk dilinin gelişmesinde önemli katkıları bulunmuş olan Eşrefoğlu Rûmî'nin şiirlerine halk büyük ilgi göstermiştir. Bu ilginin temelinde kuşkusuz mutasavvıf şâirin nazik Türkçesi vardır. Öyle ki bu sevginin en büyük belirtilerinden birisi de onun bazı şiirlerinin bestelenmesidir. Eşrefoğlu halktan kopuk yaşamadığı için tabiatıyla dili de halk dili idi. Bu ifade dönemin diğer şâirleri için olumsuz bir söylem olarak algılanmamalıdır. XV. yüzyılın Türkçesindeki gönül okşayıcı yerel sözler insanların Eşrefoğlu'yu anlamasına yardımcı olmuştur denilebilir.

“Şurası muhakkaktır ki, menşe ve ırk itibari ile ne olduğu meskuk bulunan Abdullah, Türkleşmiş ve Türk kültürüne hizmet etmiş bir zattı. Ailesine dair malumatımız karanlık olmasına rağmen; bildiğimiz yegâne şey, onun bize, bizim camiamıza ve muhitimize ait olmasıdır. Bizim topraklarımızda doğan, bizim dilimizi bulunduğu zaman çerçevesi içinde saf ve temiz bir halde konuşan ve yazan, bizim aramızda samimiyet ve emniyet duyan ve asırlarca Türk camiasını tesiri altında bulduran Eşrefoğlu Abdullah Rûmî Türk muhitince tanınmış bulunuyordu. Bunun için de Türk lisanına aşına olduğu muhakkaktı. Hele çocukluğu ve gençliğini İznik'te geçirmiş olan Abdullah'ın lisanı, en güzel ve pürüzsüz bir Türkçe idi.^h” diyen Asaf Hâlet Çelebi az da olsa Eşrefoğlu'nun güzel Türkçesi ve bunun kaynağı hakkında bilgi vermektedir.

^h Asaf Hâlet Çelebi, ...Eşrefoğlu, s.16.

Fuat Köprülü ise Eşrefoğlu Rûmî'nin Âşık Paşaⁱ ve Yunus Emre tesirinde kaldığını söyleyerek dilinin Yunus'a göre biraz daha ıstılahlı olduğunu belirtir.^j

Eşrefoğlu Rûmî üzerine doktora çalışması yapan Mustafa Güneş, şâirin dili hakkında şunları belirtmektedir:

“Samimi ve içten duygularla kâleme aldığı şiirleri oldukça sadedir. Şâir, manzum ve mensur eserlerinde halkın konuşma diline sâdık kalarak, sanatını geniş halk kitlelerinin manevî ihtiyacının tatmini yolunda kullanmıştır. Müzekki'n-nüfûs adlı eseri ve Dîvânı yüzyıllarca Anadolu halkı arasında okunmuş ve büyük ilgi uyandırmıştır.”^k Türkçeyi ebedileştirme yolunda Eşrefoğlu Rûmî'nin önemli hizmetlerde bulunduğu inanan Mustafa Güneş onun aynı zamanda iyi bir Yunus Emre takipçisi olduğunu belirtir.^l Hatta araştırmacı, Eşrefoğlu'nun bilinçli bir Türkçeci olduğunu vurgulayarak *Müzekki'n-Nüfûs* adlı eserinde Eski Türkçe kaynaklı birçok kelime kullandığını belirtmiştir.^m

Eşrefoğlu Rûmî'nin dili hakkında kısa fakat dikkate değer bir bilgiyi de Mehmet Halit söylemektedir:

“Lisanı, mahiyeten bozulmağa yüz tutan bir Türkçe numunesinden başka bir şey olmayan Eşrefoğlu Dîvânını terkip eden yazıların şekilleri, Eşrefoğlundan evvel kullanılmış şekillerin aynıdır.”ⁿ

Mehmet Halit burada çok önemli bir noktaya temas etmektedir. 14. yüzyıl ediplerinden olan Eşrefoğlu Rûmî'nin dili gerçekten de mahiyeten bozulmağa yüz tutmuş bir Türkçedir. Yukarıda geçen “bozulmağa yüz tutmuş” ifadesi aslında Türk dilinin geçiş evrelerinden birisini anlatmaktadır. Batı

ⁱ Kemal Yavuz bu hususta şöyle demektedir: “Tespit edebildiğimiz kadarı ile Yazıcıoğlu Mehmed, Kaygusuz Abdal, Eşrefoğlu Rûmî, Baki, Şeyh Galip gibi Türk edebiyatının önde gelen simaları dili kullanıştan düşünce şekillerine kadar, Âşık Paşa'nın tesirinde görülürler”. Kemal Yavuz, *Âşık Paşa Garib-nâme I / 1*, İstanbul 2000, s.XXXIV.

^j Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1991, s.344, 11 numaralı dipnot.

^k Mustafa, Güneş, *Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı*, Ankara 2000, s.x1.

^l Mustafa, Güneş, *Eşrefoğlu Rûmî, Hayatı, Eserleri Ve Dîvânından Seçmeler*, Ankara 1999, s.82.

^m GÜNEŞ, *Eşrefoğlu Rûmî, Hayatı, Eserleri Ve Dîvânından Seçmeler*, s.90.

ⁿ Mehmet Halit, “Dergâh Mecmuası”, Bu bilgiyi aldığımız kitapta Mehmet Halit'in makalesinin adı geçmemektedir: Asaf Hâlet Çelebi, *Eşrefoğlu Dîvânı*, Ankara 2002, s.

Türkçesinin ilk dönemini oluşturan Eski Anadolu Türkçesinin 13-14 ve 15. yüzyılları deyim yerindeyse bir geçiş, kabuk değiştirme devresidir. Bu geçiş Eski Türkçe'den Batı Türkçesine doğru seyredir. Öyle ki pek çok araştırmacı Âşık Paşa, Yunus Emre, Kaygusuz Abdal gibi şâirlerle Eşrefoğlu'nun dilini birbirlerine yakın görürler.^o Nitekim Batı Türkçesine geçişte Türkçede bazı ses değişimleri yaşanmıştır.^p Fakat, Eşrefoğlu Dîvânında bu değişimler düzenlilik göstermez. Örneğin Eski Türkçedeki kelime başında bulunan -t- sesleri Batı Türkçesine geçişte -d- olmuştur. Bir başka ifade ile kelime başında t / d değişimi yaşanmıştır.^q Bu durumu örneklediren tagılmak (dağılmak), togrulu (doğru), tuy- (duy-), ton (ton, elbise), tag (dağ), talmak (dalmak) sözleri Eşrefoğlu'nda sık sık kullanılmaktadır. Bu hususta bir de istinsah tercihlerini göz önünde bulundurmak gerekir.

Hakikat bahrine taldum maÖrifet gevherin buldum
Tarikatda satam alam şer' ile bâzâr eyleyem (77/11)^r

Tuymasun bu cân gönül ben dosta pinhân giderem
'Akl u cân bîgânedür bî-dil ü bî-cân giderem (79/1)

Siz şöyle sanmanız kim ben şimdi âşık oldum
Cânım ezel gününde Öiŝka tolaŝa geldi (124/5)

Dîvânda Eski Türkçe izlerini taşıyan çok sayıda kelime göze çarpar: Gözgi, esrük, tutaş, yavı, kulaguz, bezek, turak, em, öndin, sünük, yavı vb. Buna karşılık Eski Anadolu Türkçesini hatırlatan kelime ya da ekler de yok değildir. Bunlardan bazıları eserde sıklıkla kullanılan -uban / -üben zarf fiil eki, -ısar / -ıser gelecek zaman eki -gıl / -gil emir eki ve yuvarlaklaşma meylinde kalan kelimelerdir.

Yine cûş eyledi cânımda ışkun
Yine mevc urdu dürler taşra saçdı (126/1)

^o Fuat Köprülü, Asaf Hâlet Çelebi gibi araştırmacılar bu konuda hemfikirdirler.

^p Muharrem, Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, İstanbul 2000, s.78-94.

^q Geçiş devresindeki ses değişimleri için bkz. Faruk K. Timurtaş, **Eski Türkiye Türkçesi**, İstanbul 1977; Mustafa Özkan, **Türk Dilinin Gelişme Alanları Ve Eski Anadolu Türkçesi**, İstanbul 2000; Muharrem Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, İstanbul 2000.

^r Şiir örnekleri Mustafa Güneş'in daha önceden künyesini belirttiğimiz Eşrefoğlu Rûmî Dîvânından alınmıştır.

Gel bu aşk bâzârına gir yoğa sat hep varunı
Gel berci külli hevesden gönünü boş eylegil (68/4)

Eşrefoğlu Rûmî yârı sevenlerin budur kârı
Ol dost içün aguları sükker gibi yutmak gerek (56/8)

Deprenür dil yoğıdı henüz dahı
Ben anı zikr ideridüm bîkarar (24/6)

Ger ölem toprak ola sünüklerim
Toprağında buluna aşkdan eser (24/2)

İslâmî dönem Türk edebiyatının ilk eserlerinde Arapça ve Farsça kelimeler gözle görülür derecede vardı. Eşrefoğlu Rûmî tasavvuf terbiyesi ile yetişmiş bir zattır. Hacı Bayram, Abdülkâdir-i Geylânî torunu Hüseyin-i Hamevî gibi mutasavvıflara talebelik etmiştir. Konuya bu yönden baktığımız zaman Eşrefoğlu, gönül okşayıcı Türkçe kelimelerin yanında fazla arkaik olmayan Arap ve Fars kökenli kelimeler de kullanılmıştır. Bu kelimelerin büyük çoğunluğu tasavvuf ıstılahlarıdır.

İşk, âşık, tarikat, şeyh, mürit, mürşit, cemâl, ebed, rûy, enbiyâ, Hak, bekâ, fenâ, hâl, cân, mest, zünnâr, müsülman, cem, fark, ârif, sübhân, hevâ, himmet, nefis, zâr, pây gibi kelimeler bunlardan bazılarıdır.^s Şunu belirtmek gerekir ki bu ve benzeri alıntı kelimelerin pek çoğu Kutadgu Bilig, Atebetü'l Hakâyık, Dîvân-ı Hikmet gibi Karahanlı dönemi eserlerinde sıklıkla kullanılmaktadır.^t

Enbiyâ vü evliyâ Hak yola böyle girdiler
Nefslerin kahr eylediler kıydılar hem câna da (11514)

Eşrefoğlu Rûmî nefsi kim müsülman itdiyise
Mürşid-i hâdî olur ol cinne hem insâna da (11516)

Belâsın nûş idem ışkun sadâsın işidem dostın
İrem şâhını var şâhun cemâlini şikâr idem (7417)

^s Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Ahmet Bicân Ercilasun, ...**Türk Dili Tarihi**, s.357-358.

^t Halil Ersoylu, "Kutadgu Bilig'deki Arapça Ve Farsça Asıllı Kelimeler", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Aralık 1983.

Eşrefoğlu Rûmî Divanında geçen, genelde Eski Türkçe; özelde Karahanlı Türkçesi özellikleri yansıtan Türkçe kökenli kelimeler ve anlamlarını şu şekildedir:

Agu	: Zehir.
Ağ-	: Yükselmek, çıkmak.
Al	: Hile, tuzak.
Alda-	: Kandırmak, aldatmak.
Assı	: Fayda, kâr, kazanç.
Belür-	: Belirmek, ortaya çıkmak, görünmek.
Berk it- :	: Sağlamlaştırmak.
Beze-	: Süslemek, bezemek, donatmak.
Biregü	: Her biri.
Birle	: İle
Çal-	: Vurmak, çarpmak.
Depren-	: Kıpırdamak, hareket etmek.
Dir-	: Toplamak, bir araya getirmek.
Dükelü	: Bütün, hep, cümle, hepsi.
Dün ü gün	: Gece ve gündüz.
Düz-	: Düzeltmek, ıslah etmek, yoluna koymak.
Em	: İlaç.
Esrük	: Sarhoş.
Gözü	: Ayna.
Irag	: Irak.
İr-	: Ermek, ulaşmak.
İren	: Eren, ermiş.
İv	: Ev.
Kakı-	: Kızmak, öfkelenmek.
Kamu	: Hep, bütün, cümle.
Kanda	: Nerede; nasıl.
Kanı	: Hani
Karanu	: Karanlık.
Karındaş	: Kardeş.
Köy-	: Yanmak.
Kulaguz	: Kılavuz, rehber, önder.
Nite	: Nasıl, ne şekilde.
Öküş	: Çok, fazla.
Öykün-	: Taklit etmek.
Özge	: Ayrı, başka.

Segirt-	: Koşmak.
Sı-	: Kırmak.
Sin	: Mezar.
Sünük	: Kemik.
Tal-	: Dalmak.
Tamu	: Cehennem.
Taş	: Dış.
Taşra	. Dışa, dışarıya.
Togrı	: Doğru.
Togru	: Doğru.
Tolu	: Dolu, boş olmayan.
Ton	: Elbise.
Toy-	: Doymak.
Turak	: Durak.
Tutaş	: Yakın, yaklaşmış.
Uçmak	: Cennet.
Us	: Akıl.
Uyhu	: Uyku.
Yavı kıl-	: Kaybetmek, ortadan kaldırmak.
Yavlak	: Pek çok, gâyet.
Yavuz	: Kötü, fena, yaman.
Yaylak	: Yayla.

SONUÇ

Türk kültür tarihinin temel taşlarından birisi de Eşrefoğlu Rûmîdir. Eski Anadolu Türkçesi geçiş dönemi mutasavvıf şâirlerinden Eşrefoğlu Abdullah Rûmî bilinçli bir Türkçecidir. Tıpkı Yunus Emre gibi dili gönlüne nakş ederek halka öz diliyle seslenmiştir. Geçiş dönemi ediplerinden olması itibarı ile tıpkı Âşık Paşa, Yunus Emre, Kaygusuz Abdal vb. gibi Eşrefoğlu'nun şiirlerinde de Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesi kelimeleri ve ses özellikleri yan yana bulunur. Kaşgarlı Mahmut'taki dinî ve millî heyecân nasıl ki meşhur eseri Dîvânü Lügâti't- Türk'e yansımış ise Eşrefoğlu'nda da aynı hisler mevcuttur. Yusuf Has Hacip, Edip Ahmet Yükneki ve Hoca Ahmet Yesevi uzantısının Anadolu halkası Yunus Emre ile başlar. Bu halkanın kuvvetli temsilcilerinden birisi de –dil ve konu olarak- 14. yüzyıl mutasavvıf şâiri Eşrefoğlu Abdullah Rûmî'dir.

KAYNAKÇA

- Ahmet Bicân Ercilasun, **Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi**, Ankara 2004.
- Ahmet Caferoğlu, **Kaşgarlı Mahmut**, İstanbul 1999.
- Asaf Hâlet Çelebi, **Eşrefoğlu Dîvânı**, Ankara 2002.
- Bahattin Ögel, **İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi**, Ankara 1984.
- Faruk Kadri Timurtaş, **Eski Türkiye Türkçesi**, İstanbul, 1977.
- Fuat Köprülü, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Ankara 1991.
- Halil Ersoylu, “Kutadgu Bilig’deki Arapça Ve Farsça Asıllı Kelimeler”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Aralık 1983.
- İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul 1983.
- Muharrem Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, İstanbul 2000.
- Mustafa Güneş, **Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı**, Ankara, 2000.
- Mustafa Güneş, **Eşrefoğlu Rûmî Hayatı, Eserleri Ve Dîvânından Seçmeler**, Ankara 1999.
- Mustafa Özkan, **Türk Dilinin Gelişme Alanları Ve Eski Anadolu Türkçesi**, İstanbul 2000.
- Necmettin Hacıeminoğlu, “Yunus’un Türkçesi”, **Atsız Armağanı**, İstanbul 1976.
- R. Rahmeti Arat, “Türk Dilinin İnkişafı”, III. Türk Tarih Kongresi, Ankara 1948.